

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ KİTABXANA İŞİ VƏ İNFÖRMASİYALAŞDIRMA ÜZRƏ QANUNVERİCİLİYİNDƏ TƏLƏBATÇI VƏ İNFÖRMASİYA TƏLƏBATI MƏSƏLƏLƏRİ

Şəhla Hüseynova

*BDU-nun Elmi kitabxanasında şöbə müdiri, BDU-nun Kitabxana resursları və
informasiya axtarışı sistemləri kafedrasının müəllimi,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru*

***Вопрос информационных потребностей и потребителей в
законодательстве Азербайджанской Республики по библиотечному делу
и информатизации***

Резюме: В статье затрагивается вопрос информационных потребителей и информационных потребностей в современном библиотечном деле и анализируется отражение этой проблемы в современном законодательстве Азербайджанской Республики по библиотечному делу и информатизации.

The issue of information users and their demands in legislation of the Republic of Azerbaijan on librarianship and informatization

Resume: The article touches upon the issue of information consumers and information needs in modern librarianship and analyzes the reflection of this problem in the modern legislation of the Republic of Azerbaijan on librarianship and informatization.

Açar sözlər: qanun, kitabxana işi, informasiya tələbatı, informasiya ehtiyatı, informasiyalaşdırma, tələbatçı, oxucu, istifadəçi, kitabxana xidməti.

Ключевые слова: закон, библиотечное дело, потребность в информации, информационный запас, информатизация, потребитель, читатель, пользователь, библиотечные услуги.

Keywords: law, library business, information needs, information stock, informatization, consumer, reader, user, library services.

Giriş

Müasir dövrdə ölkəmizdə ictimai fəaliyyətin bütün sahələri üzrə ardıcıl inkişaf prosesi müşahidə edilməkdir. Lakin belə bir vacib şərti nəzərə almaq lazımdır ki, istər dövlət quruculuğu olsun, istər iqtisadiyyat, istərsə də elm, təhsil, səhiyyə və ya digər bir fəaliyyət sahəsi- onların heç biri dolğun, operativ, keyfiyyətli sənəd-informasiya təminatı olmadan mövcud ola bilməz. Məhz buna görə də həmin sahələrin hər birində həm ayrı - fərdlər, həm kollektivlər-qruplar, həm də ictimai fəaliyyətin bütöv sahələri üzrə sənəd-informasiya tələbatları formalaşır və təzahür edir. İlk növbədə, cəmiyyətin sənəd formasında olan informasiyaya tələbatını ödəmək üçün meydana gəlmiş kitabxanalarda bu tələbata diqqət yetirilməli, onun təmin edilməsi üçün bütün lazımi tədbirlər həyata keçirilməlidir.

Məsələnin qoyuluşu

Oxucuların, istifadəçilərin informasiya tələbatına olan diqqət kitabxanaçılıq tədqiqatları aparılan bütün ölkələrin elmi məktəblərinə xas olan əlamətdir. Belə yanaşma həmişə sovet kitabxanaçılıq məktəbinin, daha sonra MDB məkanının alimlərinin tədqiqatlarında da önəmli yer tuturdu. Məsələn, görkəmli rus-sovet kitabxanaşünas alimləri N.Kartaşov və V.Skvortsov “Ümumi kitabxanaşünaslıq” monoqrafiyasında oxucu(tələbatçı) maraqları və tələbatının kitabxananın fəaliyyətinin ilkin nöqtəsi, məqsədi və qiymətləndirilməsinin meyarı olduğunu qeyd edirdilər [3]. İstifadəçilərin tələbatlarına xüsusi diqqət həmçinin Qərb kitabxanaçılığı üçün də səciyyəvidir. Məsələn, ABŞ-da nəşr edilmiş “İnformasiya texnologiyaları kitabxanaçılıqda; yeni tənqidi yanaşma” adlı monoqrafiyada qeyd edilir ki, “kitabxanaçılıq dəqiq surətdə istifadəçilərin tələbatını anlamağa və təmin etməyə və tələbatçıların resurslara əlyətərliyinin genişləndirilməsinə istiqamətlənmişdir” [5]. Bir məsələ də nəzərə alınmalıdır ki, Qərb ölkələrindən fərqli olaraq keçmiş sovet, indi isə MDB məkanında, eləcə də Azərbaycan Respublikasında kitabxana fəaliyyəti müstəsna olaraq dövlətin ixtiyarındadır və bu səbəbdən həmin sahədə dövlətin tənzimləyici rolu çox güclüdür. Bu öz əksini ölkədə formalaşmış qanunvericilik sistemində də tapmışdır. Əgər biz qəbul edirik ki, kitabxana məhz insanların kitaba, digər çap və qeyri-çap sənədlərinə olan tələbatını ödəyən müəssisədir, belə bir şərtin kitabxana işinə dair qanunvericilikdə əks olunması da məntiqli şərtədir. Məhz buna görə də informasiya tələbatı məsələsinə verilən böyük ictimai əhəmiyyət respublikamızda qəbul edilmiş qanunlarda, eləcə də bir sıra digər normativ-hüquqi sənədlərdə bu və ya digər dərəcədə öz əksini tapmışdır. Bir sıra hallarda həmin dövlət sənədlərinin mətnində birbaşa olaraq “informasiya tələbatı”, “informasiya tələbatçısı” anlayışlarından istifadə edilir, digər hallarda sinonimlər, məsələn, “informasiya tələbatçısı” anlayışı əvəzinə “oxucu” və ya “istifadəçi” anlayışlarından istifadə edilir. Digər hallarda isə bilavasitə “informasiya tələbatı”, “informasiya tələbatçısı” anlayışlarından istifadə edilmirsə də, məntdəki məna həmin anlayışlarla məntiqli cəhətdən bağlı olur.

Məsələnin həlli

Kitabxananın bütün fəaliyyəti son nəticədə oxucuların informasiya ehtiyaclarını təmin etmək məqsədi daşıyır. İnformasiya tələbatı birbaşa və ya dolayısı ilə kitabxanada oxuculara göstərilən xidmətin bütün təşkilatı və texnoloji aspektlərini müəyyənləşdirir. Kitabxanaşünaslıq və biblioqrafiyaşünaslıq elmlər kompleksinin, eləcə də bu sahədə praktiki fəaliyyətin informasiyanın ehtiyaclarına, onların öyrənmə metodlarına göstərdiyi maraq məhz buradan irəli gəlir. Buna görə də kitabxanaların fəaliyyətinin ümumi məsələlərinə diqqət yetirərkən kitabxana fəaliyyətinin ictimai zərurətinin bünövrəsində duran əsas amil və bu fəaliyyətin məqsədi kimi informasiya tələbatçıların ehtiyaclarının öyrənilməsinə diqqət yetirilməlidir. Bu məqam kitabxanada həyata keçirilən tələbatçılara kontent(sənədlərin məzmunu) və biblioqrafik tipli informasiya xidməti göstərilməsinin təşkili üçün zəruridir. Biblioqrafik məlumatların istehlakçıları

təsnifləşdirmə problemləri gözardı edə bilməz. Biblioqrafik xidmətlərin uğurlu təşkili üçün bu xüsusilə vacibdir.

Məlumdur ki, kitabxana xidmətlərindən müxtəlif oxucu qrupları istifadə edirlər. Bunlara bütün elm sahələrində kompleks elmi problemlərlə məşğul olan alimlər, istehsalatın müxtəlif sahələrində çalışan mütəxəssislər, müxtəlif təhsil müəssisələrinin professor-müəllim heyəti, iş adamları və digər tələbatçı qruplarıdır. Həmin tələbatçıların kitabxanaya müraciət etmələri səbəbləri də müxtəlifdir. Həmin tələbatçıların informasiya ehtiyacları məhz onların kitabxanaya müraciətləri vaxtı, onların kitabxana əməkdaşlarına müraciətləri zamanı aşkara çıxır.

Kitabxana işçilərinin tələbatçıları ilə əlaqələrində özünü göstərən əsas xüsusiyyət onların informasiya ehtiyaclarını təmin etməkdir, bu isə kitabxananın əsas məqsədidir. Bu səbəbdən kitabxana fəaliyyətinin ən müxtəlif sahələrində kitabxana əməkdaşlarının informasiya ehtiyaclarından xəbərdar olması lazımdır.

Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik və digər direktiv sənədləri içərisində məna və məzmunu görə informasiya tələbatı, informasiya tələbatçısı məsələləri ilə bağlı olan başlıca hüquqi sənəd 29 dekabr 1998-ci il tarixində təsdiq edilmiş Azərbaycan Respublikasının “Kitabxana işi haqqında” Qanunudur [2]. Həmin Qanunun bir sıra müddəaları informasiya tələbatı və informasiya tələbatçısı məsələləri ilə sıx şəkildə bağlıdır. Həmin müddəalar cəmiyyətin sənəd-informasiya tələbatının ödənilməsi məsələsi üçün hüquqi bünövrə müddəaları hesab edilə bilər.

Qanunun “Ümumi müddəalar” adlanan birinci fəslinin “Əsas anlayışlar” adlı birinci maddəsində sənəd-informasiya tələbatı məsələsi üçün əhəmiyyət kəsb edən aşağıdakı müddəaları var:

“kitabxana - elm, informasiya, mədəniyyət, təhsil və tərbiyə müəssisəsi kimi çap əsərlərini və digər informasiya daşıyıcılarını toplayıb mühafizə edən, onların sistemli ictimai istifadəsini təşkil edən, cəmiyyətin intellektual və mənəvi potensialının inkişafına xidmət göstərən sosial institut;

kitabxana fəaliyyəti - oxucuların sərbəst surətdə informasiya almaq hüququnu təmin etmək, onların kitablara, dövrü nəşrlərə və kitabxana fondunu təşkil edən digər sənədlərə olan tələbatını ödəmək məqsədilə həyata keçirilən fəaliyyətdir”[2]. Qanunun “Kitabxana xidmətinin təşkili” adlı altıncı fəslinin “Kitabxana xidməti və onun vəzifəsi” adlı iyirmici maddəsində qeyd etdiyimiz məsələ ilə bağlı aşağıdakı müddəalar var.

“Kitabxanalar çap əsərlərindən və digər informasiya daşıyıcılarından səmərəli istifadə etmək məqsədilə kompleks kitabxana, biblioqrafiya xidmətləri göstərir.

Bu xidmətlər abonətləri ədəbiyyat və informasiya ilə təmin etmək, informasiya daşıyıcılarının seçilməsində kömək göstərmək məqsədi daşıyır.”[2]. Göründüyü kimi, Qanunda bir ictimai müəssisə kimi kitabxananın tərifində əks edilən onun informasiya daşıyıcılarını toplayıb mühafizə edən, onların sistemli ictimai istifadəsini təşkil edən, cəmiyyətin intellektual və mənəvi potensialının inkişafına xidmət göstərən sosial institut olması şərti onu nəzərdə tutur ki, burada toplanan informasiya daşıyıcıları məhz cəmiyyətin həmin daşıyıcılarda əks olunan informasiyaya tələbatının olması şəkilində formalaşdırılır. Eləcə də əgər növbəti

bənddə vurğulandığı kimi, oxucuların sərbəst surətdə informasiya almaq hüququnu təmin etmək, onların kitablara, dövrü nəşrlərə və kitabxana fondunu təşkil edən digər sənədlərə olan tələbatını ödəmək zərurəti vardırsa, bu o deməkdir ki, onların həmin informasiyaya ehtiyacı vardır. Belə bir məntiqi zərurət qanunun altıncı fəslinin iyirminci maddəsində də aydın şəkildə özünü göstərir. Burada oxuculara göstərilməsi nəzərdə tutulan çap əsərlərindən və digər informasiya daşıyıcılarından səmərəli istifadə etmək məqsədilə kompleks kitabxana, biblioqrafiya xidmətləri də ancaq o zaman bir məna kəsb edir ki, oxucularda həmin informasiyaya ehtiyac mövcuddur. Həmin maddədə kitabxanada göstərilən xidmətlərin abonentləri ədəbiyyat və informasiya ilə təmin etmək, informasiya daşıyıcılarının seçilməsində kömək göstərmək məqsədi daşması da ilk növbədə belə bir ilkin şərt üzərində mümkündür ki, istifadəçilərin bəhs edilən informasiyaya, həmin informasiyanı özündə daşıyan sənədlərə ehtiyacı var.

Məlumdur ki, XX əsrin son rübündən başlayaraq qlobal miqyasda və eləcə də Azərbaycanda insanların, bütün cəmiyyətin həyatında köklü dəyişikliyə səbəb olan amil və vasitələr sırasında kompüterlər, yeni telekommunikasiya texnologiyaları böyük əhəmiyyətə malikdir. Məhz həmin proseslərin nəticəsində həm qlobal, həm də lokal miqyasda “informasiyalaşdırma” deyilən fenomen bərqərar olmuşdur. Bu fenomen fərdi, qrup və bütünlükdə ictimaiyyətə xas olan informasiya tələbatlarının transformasiya olmasında, inkişafında və təmin edilməsində mühüm bir amilə çevrildiyi üçün bizim tədqiqatımız üçün əhəmiyyət kəsb edir. İkinci əhəmiyyətli məqam isə ondan ibarətdir ki, informasiyalaşdırmanın cəmiyyətin həyatındakı müstəsna rolu həm qlobal miqyasda, həm də ayrı-ayrı ölkələrdə-millə miqyasda bu amillə bağlı qanunların və digər normativ-hüquqi sənədlərin işlənilib hazırlanmasına və qəbuluna səbəb olmuşdur ki, Azərbaycan da bu baxımdan istisna təşkil etmir.

Informasiyalaşdırma probleminə ən erkən vaxtlardan diqqət yetirərək bu problemi ətraflı tədqiq etmiş məşhur sovet-rus filosofu və elmsünası Arkadi Ursul özünün “Cəmiyyətin informasiyalaşdırması (qanunauyğunluqlar sisteminin axtarışı)” adlı məqaləsində informasiyalaşdırmanı “sosial informasiyanın, yeni informasiya texnologiyalarının və onlarla əlaqəli sosial mühitin yayılması sistemindən ibarət sosial-texnoloji proses və sosial inkişaf modeli” kimi dəyərləndirir [4]. Alim qeyd edir ki, informasiyalaşdırma yalnız bir sosial-texniki və hətta sosioloji proses və ya fenomen deyil, həm də zəruriliyi təcrübə və nəzəriyyə ilə sübuta yetirilən sosial inkişafın sabit bir tendensiyasıdır. Beləliklə, informasiyalaşdırma yalnız bir proses deyil, eyni zamanda sosial inkişaf nümunəsidir. A. Ursul informasiyalaşdırmanın informasiya tələbatı ilə əlaqəsinə də toxunur. Kitabxananın bütün biblioqrafik fəaliyyəti son nəticədə oxucuların informasiya ehtiyaclarını təmin etmək məqsədi daşıyır. İnformasiya tələbatı birbaşa və ya dolayısı ilə kitabxanada oxuculara göstərilən xidmətin bütün təşkilatı və texnoloji aspektlərini müəyyənləşdirir. Kitabxanaşünaslıq və biblioqrafiyaşünaslıq elmlər kompleksinin, eləcə də bu sahədə praktiki fəaliyyətin informasiyanın ehtiyaclarına, onların öyrənmə metodlarına göstərdiyi maraq məhz buradan irəli gəlir. Buna görə də kitabxanaların fəaliyyətinin ümumi məsələlərinə

diqqət yetirərkən kitabxana fəaliyyətinin ictimai zərurətinin bünövrəsində duran əsas amil və bu fəaliyyətin məqsədi kimi informasiya tələbatçılarının ehtiyaclarının öyrənilməsinə diqqət yetirilməlidir. Bu məqam kitabxanada həyata keçirilən tələbatçılara kontent(sənədlərin məzmunu) və biblioqrafik tipli informasiya xidməti göstərilməsinin təşkili üçün zəruridir.

Məlumdur ki, kitabxana xidmətlərindən müxtəlif oxucu qrupları istifadə edirlər. Bunlar bütün elm sahələrində kompleks elmi problemlərlə məşğul olan alimlər, istehsalatın müxtəlif sahələrində çalışan mütəxəssislər, müxtəlif təhsil müəssisələrinin professor-müəllim heyəti, iş adamları və digər tələbatçı qruplarıdır. Həmin tələbatçıların kitabxanaya müraciət etmələri səbəbləri də müxtəlifdir. Bu tələbatçıların informasiya ehtiyacları məhz onların kitabxana əməkdaşlarına müraciətləri zamanı aşkara çıxır. Tələbatçıların kitabxana işçiləri ilə əlaqələrində özünü göstərən əsas motivasiya informasiya ehtiyaclarını təmin etməkdir. Bu isə kitabxananın məqsədidir. Bu səbəbdən kitabxana fəaliyyətinin ən müxtəlif sahələrində kitabxanaçıların tələbatçıların informasiya ehtiyaclarından xəbərdar olması lazımdır.

XX əsrin son rübündən başlayaraq kitabxanalara da öz təsirini göstərən və sosial sferada informasiyanın sürətli bir şəkildə toplanması, yığılması ilə müşayiət olunan bir proses "informasiya partlaması" adını almışdı. Belə bir şəraitdə ayrı-ayrı insanlar və qruplar-ümumiyyətlə, informasiya tələbatçıları informasiyanın keyfiyyətcə yeni emalı, saxlanması və ötürülməsi vasitələri, kompüter avadanlığı olmadan öz informasiya ehtiyaclarını təmin edə bilmirdilər. İnformasiya tələbatlarının artması müasir informasiya proseslərinin ən əhəmiyyətli təzahürlərindən biri olmaqla, fərdlərin və bütövlükdə cəmiyyətin getdikcə artan informasiya tələbatlarının nəticəsi olmuşdu. Cəmiyyətin informasiyalaşdırılması informasiya partlayışı ilə cəmiyyətin informasiya "aqlığı"(istifadəçilərin ödənilməmiş informasiya ehtiyacları) arasında yaranmış ziddiyət nəticəsində meydana gələn informasiya böhranın həll edilməsinin əsas mexanizmi və həll edilmə üsulu olmuşdu [4]. D.Ursulun qeyd etdiyi bu qlobal proses həm də Azərbaycanda müşahidə edilirdi. Bunun qarşılığında cəmiyyət informasiya kommunikasiya proseslərində formalaşan yeni şəraitə, informasiya tələbatının ödənilməsində yaranan böhranına reaksiya verərək bu prosesləri idarə edən lazımi tədbirlər görürdü. Həmin tədbirlərdən biri də həmin prosesləri tənzimləməyə yönəlmiş qanunların yaradılaraq tətbiq edilməsi olmuşdu. 3 aprel 1998-ci il tarixində qüvvəyə minmiş "İnformasiya, informasiyalaşdırma və informasiyanın mühafizəsi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu məhz belə bir ictimai tələbat nəticəsində meydana gəlmişdi [1].6 fəsil 21 maddədən ibarət olan bu Qanunun birinci maddəsində göstərilir ki, bu qanun "informasiyanın yığılması, işlənməsi, saxlanması, axtarışı, yayılması əsasında informasiya ehtiyatlarının formalaşdırılması, informasiya sistemləri, texnologiyaları, onların təminat vasitələrinin yaradılması və onlardan istifadə olunması, informasiyanın mühafizəsi ilə əlaqədar olaraq yaranan münasibətləri tənzimləyir və informasiya proseslərində iştirak edən subyektlərin hüquqlarını müəyyən edir" [1]. Bizi maraqlandıran cəmiyyətin informasiya tələbatı və onun ödənilməsi və kitabxana işi məsələsinə

gəldikdə isə Qanunun bir neçə maddəsi məhz qeyd edilən məsələlərə yönəlmişdir. Onun “Əsas anlayışlar” adlı ikinci maddəsində bir bənd **informasiya ehtiyatları** anlayışını şərh edir və burada göstərilir ki, bu, “informasiya sistemlərində (**kitabxanalarda**, arxivlərdə, fondlarda, məlumat banklarında və s.) olan sənədlər və sənəd massivləri, habelə ayrıca mövcud olan sənədlər və onların massivləridir”. Göründüyü kimi, bu bənd informasiya ehtiyatları yaradan qurumlar işərisində kitabxanalara qabaqcıl mövqe verir.

Bu maddədə daha sonra **informasiya istifadəçisinin** (tələbatçısının) tərfi verilir və göstərilir ki, o, “özü üçün zəruri informasiyanın alınması məqsədilə bilavasitə informasiya sistemə və ya vasitəçiyə müraciət edən və ondan ancaq istifadə hüququna malik subyektdir”. Bu bəndin təhlili göstərir ki, burada açıqlanan xüsusiyyətlər “informasiya istifadəçisi” məfhumunun əlamətləri kitabxana fəaliyyətində istifadə edilən “oxucu” və “istifadəçi” məfhumlarına xas olan əlamətlərə uyğun gəlir.

Digər bənddə tərfi verilmiş informasiya məhsulları isə “istifadəçilərin tələblərinə əsasən yaradılmış və onların tələbatlarının ödənilməsi üçün təyin olunmuş və ya tətbiq edilən sənədləşdirilmiş informasiya, informasiya sistemləri, texnologiyaları və onların təminat vasitələri” kimi şərh edilir. Bu bənd də kitabxana fəaliyyəti üçün əhəmiyyət kəsb edir. Məlumdur ki, cəmiyyətdə informasiya məhsulları yaratmaqla məşğul olan, sənədləşdirilmiş informasiya, eləcə də informasiya sistemləri yaradan vacib qurumlardan biri də kitabxanalardır. Həmin kitabxanalar isə bu bənddə qeyd edildiyi kimi, istifadəçilərin tələblərinə əsasən yaradılmış və onların tələbatlarının ödənilməsi üçün informasiya ehtiyatları yaradan institutlardan biridir [1]. Gətirilən misallar sübut edir ki, cəmiyyətin informasiya tələbatı, informasiya tələbatçıları və onlarla üzvi şəkildə bağlı olan informasiya tələbatlarının ödənilməsi, informasiya ehtiyatları, informasiya xidməti məsələləri coğrafi məkanından asılı olmayaraq müasir kitabxanaçılığının fundamental məsələlərindəndir. Bu məsələ və suallar ölkəmizdə də həyata keçirilən kitabxana işinə aiddir və bunula əlaqədar olaraq həmin məsələlər Azərbaycan qanunvericiliyində kifayət qədər aydın şəkildə əksini tapmışdır. Azərbaycan kitabxanaları öz fəaliyyətlərində həmin qanunlardan lazımınca bəhrələnmişlər. Azərbaycan kitabxanaçılarının əsas vəzifəsi isə həmin qanunların, digər rəhbər sənədlərin müddəalarından yaranan potensial imkanlardan bacardıqca geniş və səmərəli şəkildə istifadə edilməsidir.

Ədəbiyyat

1. “İnformasiya, informasiyalaşdırma və informasiyanın mühafizəsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu”//”Azərbaycan” qəzeti.-29 dekabr.-S.2-3.
2. “Kitabxana işi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu”//”Azərbaycan” qəzeti.-4 aprel.-S.2-3.
3. Карташов, Н.С., Скворцов, В.В. Общее библиотечное дело. Учебник: В 2 ч. — М.: Издательство Московского государственного университета культуры, 1997.4.2. Карташов Н.С. Общая теория библиотечного дела. — 256 с

4. Урсул, А.Д. Информатизация общества (поиск системы закономерностей)// Информационное общество.- 1990.- вып. 3. С7. с. 7-18.).
5. Information technology in librarianship: new critical approaches/ edited by Gloria J. Leckie and John E. Buschman. -Westport-London: Libraries Unlimited, 2009.-297 p.